

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSESZ
AKADÉMIA

3.

PÉCS, 2019

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsész Akadémia 3.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsész Akadémia 3.

Szerkesztette:

BÖHM GÁBOR – CZEFERNER DÓRA – FEDELES TAMÁS

Pécs, 2019

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanácsának Kiadványa

A kötet megjelenésére az NTP-HHTDK-18-0014 azonosító számú,
A hazai Tudományos Diákköri műhelyek és rendezvényeik támogatása
című pályázat keretében kerül sor.

A kötet megjelenését támogatja:

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

© A szerzők
© A szerkesztők

Tartalom

.....

Előszó	7
GRÜLL TIBOR	
A történelem mint propagandaeszköz a római császárkorban	9
BENE KRISZTIÁN	
Hasznos ellenségek? A francia hadsereg magyar tagjai az első világháborúban	34
MEKIS D. JÁNOS	
Az önéletírás-kutatás újabb perspektívái	61
LÁNG ANDRÁS	
A machiavellista manipulátor. Egy fejlődési pszichopatológiai megközelítés	84
MACZELKA CSABA	
Szerzetesek és cigányok: utópikus motívumok a középkori angol és magyar irodalomban	102
BALATONYI JUDIT	
Miért szeretünk másként és ugyanúgy? Kulturális antropológiai perspektívák a szerelem-kutatásban	119
KÉRI KATALIN	
Levelek a háremből. Egy angol hölgy 18. századi törökországi útja	143
POLYÁK GÁBOR	
Nyüzsgő kávéház vagy zajos kocsmá? A közösségi média és a nyilvánosság	167
FEDELES TAMÁS	
Magyarok Rómában Mátyás király korában	187
A kötet szerzői	225

Fedeles Tamás
.....

Magyarok Rómában Mátyás király korában*

Hungarians in Rome during the time of King Matthias

The centre of the Roman Empire, which was built on seven hills, became the classic city, the Urbs due to the antic traditions. As the Latin saying goes, „Roma aeterna est”. As it was the scene of the martyrdom of Saint Peter and Saint Paul as well as the residence of the popes, it was extremely important for the Catholic people from the beginnings. During the Mediaeval Period, pilgrims of different nations, age, gender and order arrived to the centre of the city. Among them, we find several people from the territory of the Hungarian Kingdom as well. This is well-illustrated by the Roman death poem of János László, who came from the territory of Transylvania. According to this poem, „Rome is the common homeland of every people”. Apart from this, Rome became a real multicultural city during the Renaissance, which was the centre of sciences, arts and the contemporary diplomacy. This also made an impact on those people who visited the city, which was situated next to the River Tevere, or who settled down here. In this present paper, I study the presence of Hungarians in Rome during the reign of Matthias by focusing on the following issues: diplomats, who were delegated by the Holy See, officials of the Curia, applicants, pilgrims and clericals to be ordained.

Key words: Medieval Rome, Hungarians, Mathias Corvinus, pilgrims, diplomats, clerics.

„Megszámlálhatatlanul sokan érkeztek Német-, Francia- és Magyarországból, valamint a többi, Alpokon túli területről, de számtalan közember és sok nemes jött Itáliából is, hogy láthassa végre a szent koponyáját. Még az V. Miklós római pápa idejében megünnepelt szentévbén sem volt olyan nap, amelyen ekkora néptömeg lett volna látható, pedig köztudottan ez volt eddig a legnépesebb. [...] Egyesek azt mondják, hogy aznap harmincezer égő gyertyát számoltak

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00234/16/2), valamint az MTA TKI támogatásával készült.

össze a papság és a hívek menetében, miközben az emberek kettesével vonultak a Hadrianus-hídon. A szent ereklyéket vivő papok pedig oly sokan voltak, hogy a menet elején tartózkodók előbb érkeztek a San Pietro elé, mint ahogy a pápa elindult [...] Hasonlóképpen zsúfolásig megtelt minden utca egészen a San Pietróig. De nem a tömeg vándorolt egyik helyről a másikra, hanem mindig új és új arcok tűntek elő. [...] Végül jobb kéz felé fordulva érkeztek az Angyalvárhoz, ott a hídon átkelve a Via Sacrán – amely végig virággal s illatozó fűvel volt felszórva – jutottak el a San Pietróhoz.”¹ E sorokat II. Pius pápa (1458–1464) vetette papírra Szent András apostol fejereklyéjének Rómába érkezése kapcsán. Az 1462. április 12-én, Virágvasárnap ünnepén lezajlott eseményen a magyarok tömeges jelenléte tehát a szemtanúk, pontosabban a szentmisét pontifikáló pápa számára is feltűnt. Mindez talán kevésbé meglepő, hiszen a korabeli források egyöntetűen kiemelik a szentévek alkalmával a városba érkező magyar zarándokok jelentős számát.²

A hajdani Római Birodalom hét dombra épült központja az antik hagyományoknak köszönhetően a középkorban maga volt a Város, az *Urbs*; az antik latin szállóige szerint *Roma aeterna est* – Róma örök. Szent Péter és Szent Pál apostolok vértanúhalálának színhelye, a pápa székhelye kiemelt jelentőséggel bírt a kezdetektől a keresztények számára. A középkorban Európa szinte valamennyi országából, így természetesen a Magyar Királyság területéről is különböző korú, nemű, rendű és rangú emberek keltek útra a nyugati kereszténység központjába.³ Mindezt leginkább Lászlai János erdélyi főesperes római sírverse szemlélteti, amely szerint *Roma est patria omnium fuitque – Róma volt és marad mindannyiunk hazája*.⁴ A reneszánsz Róma azonban nem pusztán a nyugati kereszténység, hanem egyúttal a tudományok és művészetek, valamint a korabeli politika egyik fontos centruma, egy valódi multikulturális nagyváros volt.⁵ Mindez pedig a Tevere-parti várost felkeresőkre is hatást gyakorolt, többen közülük ugyanis ott telepedtek le. Az alábbiakban a Mátyás-kori magyarok római jelenlétét tekintem át főbb vonalakban a következő területekre összpontosítva: a Szentszékhöz delegált diplomaták, kúriai hivatalnokok, kérényezők, zarándokok, szentelendő klerikusok.

¹ PIUSZ PÁPA II. 334–345.

² ROMANI 1948. 8.

³ KUBINYI 1999; CSUKOVITS 2003; NEMES 2017a.

⁴ BANFI 1961; SÁRKÖZY 2015; SÁRKÖZY 2017. – Lászlaira I. V. Kovács 1987.

⁵ A reneszánsz Rómára I. GREGOROVIVUS 1870; PINELLI 2007.

Szentszéki magyar diplomaták

„Szent Atya! Lelkiünk mélyéről fakadó őszinte hálánkat fejezzük ki azért, mert méltónak tartottál arra, hogy kegyesen egy és ugyanaz nap két kihallgatáson is fogadj bennünket – tudniillik egy magán- és egy közkihallgatáson –, mindez mindenben a kívánságunk szerinti és gyors ügyintézését sugallja nekünk. Most tehát követi megbízásunk másik fontos részét, hitünk ügyét, fogjuk röviden előadni.”⁶ E szavakkal kezdte Csezmicei János – ismertebb, humanista nevén Janus Pannonius – pécsi püspök (1459–1472) beszédét II. Pál pápa (1464–1471) magánaudienciáján. Az 1465 májusában Rómába érkező népes küldöttség formális célja Mátyás király (1458–1490) jókívánságainak tolmácsolása, s egyúttal az uralkodó Szentatya iránti engedelmességének kifejezése volt pápává választása alkalmából. A magyar uralkodó szempontjából e protokolleseménynél sokkal fontosabb volt az egyre fokozódó török veszély elhárítása érdekében a pápa, és lehetőség szerint az itáliai államok anyagi támogatásának megszerzése. E szándék egyértelműen tetten érhető a delegáció vezetőinek kiválasztásában, valamint a kíséret létszámában. A Ferrara és Padova egyetemlein pallérozódott, Európa-hírű költőfőpap magasszintű latin és olasz nyelvismerete, széleskörű itáliai kapcsolati hálója⁷ volt a diplomáciai misszió sikerének egyik záloga. A magyar követség világi vezetője Rozgonyi János tárnokmester (1459–1470), a királyi udvar tagja, akinek személye szintén a magyar csoport presztízsét növelte.⁸ A Kárpát-medencéből útrakelő csoport létszámát tekintve is reprezentatívnak bizonyult, amelyet egy kortárs firenzei könyvkereskedő, Vespasiano da Bisticci is kiemelt. Beszámolója szerint a 300 lovasból (*con trecento cavalli*) álló delegációnál pompásabb és grandiózusabb hosszú idő óta nem érkezett Itáliába.⁹ A küldöttség a magyar diplomaták korszakban megszokott útvonalán haladva, először Velencébe érkezett, ahol a köztársaság államtanácsa fogadta a követség vezetőit.¹⁰ A *Serenissima Signoria* a magyar delegációval Budáról hazatérő tapasztalt diplomatáját, Giovanni Aimót rendelte a Szentszékhez igyekvő magyar követek kísérfőjül – valószínűleg a magyar király kérésére.¹¹ A Janus Pannonius vezette csoport nem hiába tette meg a

⁶ JANUS 1987. 535.

⁷ HUSZTI 1931; BIRNBAUM 1981; FEDELES 2009. 128–132.; JANKOVITS 2012.

⁸ C. TÓTH et alii 2016. 105.

⁹ „[...] che è lunghissimo tempo che in Italia non venne mai più degna legazione di questa, nè con più cavalli, nè con maggior pompa, venendo dalle estreme parti del mondo [...]”: BISTICCI 1859. 225.

¹⁰ 1465. április 16.: MDE I. 197. sz.

¹¹ „Quod missio viri nobilis Joannis Aimo, militis Romam, cum oratoribus serenissimi regis Hungarie”: Uo. 198. sz.

hosszú utat, ugyanis a magyar főpap szuggesztív orációja, valamint az azt követő tárgyalások eredményre vezettek, s összesen 57 500 kamarai aranyforintnyi segílyt utalt ki a Szentszék Mátyásnak, amely a korszak legnagyobb összegben folyósított támogatása volt.¹² A pénzügyi támogatás mellett természetesen más ügyekben is eljárta az orátorok, így – egyebek mellett – ekkor terjesztették elő a pozsonyi egyetem alapítására, valamint Várdai István kalocsai érsek bíborossá kreálására vonatkozó uralkodói kérvényeket is.¹³

A pécsi püspök és a királyi tárnokmester mindössze egyetlen alkalommal teljesítettek diplomáciai küldetést Rómában, így ők a korszak alkalmi követei közé tartoztak. A Mátyás-korból ismert 34 szentszéki magyar követ többsége (28 fő – 82%) eseti megbízásokat látott el, s közülük húszan (59%) mindössze egyetlen ízben utaztak a Tevere-parti városba. Természetesen olyanokat is találunk köztük, akik egymást követően többször is megfordultak a pápai udvarban. Közéjük tartozott Vetési Albert veszprémi püspök, aki összesen négy alkalommal (1459, 1463, 1474, 1475) kereste fel a *Curia Romanát*. Hasonlóan gyakorta megfordult az Örök Városban – mások mellett – Imre boszniai prépost (1466, 1469, 1471, 1474), Szántai Mihály budai kanonok (1470–1471, 1475, 1476), valamint Mariottus Senilis egri kanonok (1476, 1478) is.¹⁴

Mindazonáltal a vizsgált periódusban az európai diplomácia is gyökeresen átalakult. Ennek következtében Róma a 15. század derekától egészen a város 1527-es kifosztásáig Európa diplomáciai központjának tekinthető. Ezen időszakra tehető az egyes országok állandó külképviseletének formálódása, a rezidens követi rendszer kialakulása és széles körben történő elterjedése. E folyamatban, amely során az államközi kapcsolatok modernizálódása figyelhető meg, a Szentszék, a Firenzei és a Velencei Köztársaság mintaadó szerepet játszott. Az Örök Város a *Respublica Christiana* központjaként az európai diplomácia nemzetek felett álló csomópontjává vált, éppen ezért szinte valamennyi európai fejedelmi udvar és *Signoria* követel képviseltette magát a Tevere-partján.¹⁵

A magyar uralkodók közül Hunyadi Mátyás volt az első, aki fontosnak tartotta az állandó szentszéki képviselet fenntartását, ezért az alkalmi küldöttek mellett kiépítette a magyar rezidensi rendszert. Egyrészt a korabeli európai diplomáciai átalakulással kívánt lépést tartani, másrészt pedig elengedhetetlen volt a Magyar Királyság számára a pápaság anyagi támogatása az oszmánok

¹² A kiutalás: ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 34, fol. 66v-67r. – A pápai legátus Budán kiállított nyugtája a követek számára (1466): Uo. vol. 32, fol. 230rv.

¹³ FRANKÓI 1901–1903.; II. 111–113.

¹⁴ A korszak szentszéki magyar diplomatáira részletesen I. FEDELES 2019a.

¹⁵ FLETCHER 2015. 1–35.; A korszak diplomáciájára I.: MATTINGLY 1955; QUELLER 1967; LAZZARINI 2015; COVINI-FIGLIULO-LAZZARINI-SENATORE 2015.

elleni hatékony védelemhez, amelyet az állandó római ügyvivők kapcsolatrendszere és folyamatos szentszéki jelenléte révén kívánt biztosítani. Az első állandó római követ Mohorai Miklós pécsi és váci kanonok, pápai kamarás volt, aki az uralkodó ügyeinek előmozdítójaként (*sollicitator rerum nostrarum in curia Romana*) tevékenykedett 1461 és 1465 között az Örök Városban. Hazatérését követően sem fejezte be diplomáciai szolgálatát, ugyanis az elkövetkező évtizedben összesen négy alkalommal utazott követként az *Urbsba*.¹⁶ Kosztolányi Polikárp György az egyetlen, akinek a korszak magyar rezidensei közül fennmaradt a megbízólevele. E szerint a királyság ügyeit az uralkodó követeinek távollétében (*absentibus oratoribus nostris*) kellett képviselnie a Szentszéknél.¹⁷ Mátyás regnálása alatt az említettekén kívül további négy személy (Handó György, Imre, Florio Roverella, Kamarcai Vitéz János) látott el rezidensi szolgálatot a pápai udvarban.¹⁸ Az állandó római képviselők esetenként egymással párhuzamosan is működhettek, s a meghatározott feladatokkal érkező alkalmi diplomaták munkáját előkészítve, a nélkülözhetetlen kúriai kapcsolati hálót folyamatosan működtetve őket az ügyek kedvező elintézéséhez szükséges információkhoz juttatták. A Hunyadi Mátyás regnálása alatt kiépített római rezidens képviselőlet egyrészt az uralkodó presztízsét növelte, másrészt pedig világosan mutatja, hogy a korszakban a Magyar Királyság egyik legfontosabb diplomáciai partnere a római Szentszék volt. A török elleni segélykérés, a pápaság által kezdeményezett, s a magyar király által folytatott huszitaellenes keresztes hadjárat, valamint a magyar-osztrák háborúk mellett számos rutinszerű feladatot teljesítettek az állandó ügyvivők. A legfontosabb feladatuk azonban az állandó információszerezés, és a hírek közvetítése a budai királyi udvarba, illetőleg a pápa és a bíborosok folyamatos tájékoztatása volt az aktuális magyar ügyekről.

Gyóntatók és hivatalnokok

Az államalapítástól kezdődően a magyar zarándokok folyamatosan felkeresték Szent Péter és Szent Pál apostolok római ereklyéit.¹⁹ A Rómát célzó búcsújárás azonban az első alkalommal 1300-ra meghirdetett jubileumi esztendőtlől

¹⁶ Személyére l.: FEDELES 2005. 412–413., diplomáciai tevékenységére l.: FEDELES 2019. 40., 46–47.

¹⁷ „facimus constituimus et solemniter ordinamus in nostrum et regni nostri verum certum legitimum et indubitatum procuratorem, actorem, factorem et universorum negotiorum causarumque nostrarum et regni nostri gestorem et directorem generalem et specialem”: KOVACHICH 1799. 179. sz.

¹⁸ FEDELES 2019. 47–48.

¹⁹ CSUKOVITS 2003. passim.

kezdett tömeges méreteket öltetni. Éppen ezért szükségesnek látszott a magyar nyelvet értő gyóntatók alkalmazása, ugyanis a búcsú kegyelmeinek elnyeréséhez nélkülözhetetlen volt a szentgyónás elvégzése. A tényleges gyóntatói feladatokat – amelyeket elsősorban a lateráni és a vatikáni bazilikákban végeztek – egyszerű felszentelt klerikusok látták el (*poenitentarii minores*), akik a 13. századtól kezdve a pápai udvar tagjaiként működtek. 1300-tól kezdődően találunk a kis penitenciáriusok között magyar egyháziakat. A gyóntatókat is érintő, 15. századi reformintézkedéseket IV. Jenő pápa (1431–1447) rendelete (1435) foglalta össze, mely előírása szerint a vatikáni Szent Péter-bazilikában 11 gyóntató teljesített folyamatosan szolgálatot. Közülük két-két klerikus olasz-, francia- és spanyolajkú, míg egy-egy gyóntató angol, magyar, lengyel cseh és német nyelven beszélő volt.²⁰ Korszakunkban a pálos szerzetesek gyóntattak a vatikáni Szent Péter-bazilikában. 1454-ben V. Miklós pápa (1447–1455) Kapusi Bálint a pálosok római képviselője (*procurator*), a bazilika magyar gyóntatója kérésére a rendnek adományozta az 5. században a *Monte Celió*n épült *Santo Stefano Rotondo*-templomot és a mellette lévő kolostort.²¹ Ettől kezdve tehát e patinás épület a magyarok számára kiváltképp fontossá vált, ugyanis amellet, hogy a magyarországi pálos szerzetesek római központjaként működött,²² a korszak egyik magyar „nemzeti jellegű” templomaként tarthatjuk számon.²³ A Rómába érkező magyar zarándokok a szentgyónást tehát a pálos atyáknál végezték el Mátyás király uralkodása idején. Kapusi Bálint halálát (1472) követően rövid ideig egy bizonyos Jakab atya, majd pedig Istvánfi Kelemen pápai, a Santo Stefano Rotondo mellett álló kolostor perjele látta el a penitenciáriusi teendőket (1473–1495), 1488-tól pedig a magyar uralkodó kérésére egy dominikánus szerzetest, Dénesfi Vince segédgyóntatóként működött Kelemen munkáját segítve.²⁴

A *Curia Romana* különböző hivatalaiban csak elvétve találunk magyarokat a középkor évszázadaiban. Mindezt jól szemlélteti az Apostoli Kancellária, amely személyi állománya Thomas Frenz kutatásai alapján meglehetősen jól ismert. 1471 és 1527 között 1094 fő dolgozott a hivatalban rövidebb-hosszabb ideig. Származást tekintve az olaszok alkották a túlnyomó többséget (634 fő), majd a spanyolok (202), a franciák (129) és a németek (61) következtek. A magyarok és a lengyelek együttesen összesen öt fővel képviseltették magukat.²⁵

²⁰ FRANKÓI 1901; FRANKÓI 1901–1903 II. 407–413.; MONAY 1956.

²¹ MONAY 1956. 44–45.; BANFI 2005. 235.; SÁRKÖZY 2015; SÁRKÖZY 2017.

²² WEINRICH 1998.

²³ MOLNÁR 2017. 125–126.

²⁴ MONAY 1956. 46–51.

²⁵ FRENZ 1986. 241.

1. kép. A Santo Stefano Rotondo-templom főoltára

Közéjük tartozott a soproni születésű Plattner János, aki *credentiarius*ként került a pápai udvar alkalmazottai közé (1458), majd hamarosan a *Cancellaria Apostolica* hivatalában kapott állást: a szupplikációs regisztrumok *scriptora* lett (1460). 1464-ig kimutatható római tartózkodása során kiépített kapcsolatait kihasználva több német egyházi javadalmat is megszerezett. 1466-tól Bécsben élt a *Maria am Gestade*-kápolna rektoraként.²⁶

A magyarok közül a legfényesebb karriert a már említett Kosztolányi Polikárp György futotta be. Ferrarai tanulmányai idején ismerkedett meg Aenea Silvio Piccolominivel, a későbbi II. Pius pápával. Hazatérését követően patrónusa, Zrednai (Vitéz) János váradi püspök révén a királyi kancelláriára került. Az 1460-as évek elején két ízben is Mátyás király követként kereste fel II. Pius, de emellett diplomáciai feladatokat látott el Velencében, Firenzében és Nürnbergben is. 1468-ban Rómában telepedett le, ahol a *Cancellaria Apostolica*

²⁶ NEMES 2017b. 266–267.

munkatársa lett: *scriptor* (1470), *abbreviator* (1473), *magistri registri cancellarie* (1482), majd pedig *notarius Romane curie* (1483) tisztségekben találjuk. Felcsúszott vette korábbi tanuló társát, majd kancelláriai munkatársa Georgius Trapezuntius lányát, amely római társadalmi kapcsolatait tovább bővítette.²⁷ Nyilvánvalóan római beágyazottsága, kapcsolati hálóját és nem utolsósorban felkészültsége tette kiváltképp alkalmassá arra, hogy állandó szentszéki ügyvivőként hatékonyan képviselje a magyar uralkodó érdekeit.

Peregrinusok

1472 júliusában érkezett Rómába Kemecei László csanádi egyházmegyei áldozópap, hogy az apostolfejedelmek küszöbét és a város más kegyhelyeit felkeresse (*ad visitandum beatorum apostolorum Petri et Pauli ac aliorum sanctorum limina Romam venisset*).²⁸ László számos honfitársa zárándokolt az Urbsba azért, hogy a városban őrzött ereklyéket ájtatosan megszemléljék, reménybeli üdvösségüket ezáltal is elősegítendő.²⁹ Közéjük tartozott István pécsi egyházmegyei klerikus is, aki 1476 novemberében érkezett az Örök Városba. A *Dataria Apostolica* hivatalához személyesen benyújtott folyamodványából megtudjuk, hogy egykor Mátyás király anyai nagybátyjával (*unacum avunculo serenissimi regis Ungarie*), Szilágyi Mihállyal került a törökök fogságába (*in capturam deductus fuisset a Turchos et infidelibus*), ahol fogadalmat tett, miszerint szabadulása esetén felkeresi az apostolok küszöbét, majd pedig a Kúriában pappá szentelteti magát (*visitari limina Petri et Pauli apostolorum [...] facere possit et valeat*).³⁰ A kortárs beszámolók egybehangzó állítása alapján a magyar zárándokok száma kiemelkedő volt a késő középkorban. Természetesen arra nincs lehetőség, s nem is lenne célravezető, hogy valamennyi ismert magyar peregrinust név szerint lajstromba vegyünk, ezért csak az arányokra és a tendenciára hívom fel a figyelmet az alábbiakban.

A különböző típusú források közül a római Szentlélek-ispotály konfraternitásának anyakönyve tartalmazza koncentráltan az *orbis Christianus* egyes országaiból Rómába zárándoklók neveit. A Szent Péter-templom közelében, a Borgóban található *Santo Spirito in Sassia*-templom mellett álló

²⁷ FRENZ 1986. 340. 853. sz.; REPERTORIUM http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/lehrstuehle/frenz/Forschung/littera_G.pdf; Georgius Policarpus; Személyére I. KÖBLÖS 1994. 354–355.; SZOVÁK 2008.

²⁸ ASV Reg. Suppl. vol. 708, fol. 247rv.

²⁹ A középkori zárándoklatokra összefoglalóan I. FEDELES 2015.

³⁰ ASV Reg. Suppl. vol. 744, fol. 71rv, vol. 745, fol. 36v.

ispotályban működő testvérületnek bárki tagja lehetett, ha befizette a beiratkozási díjat. A 13. században alapított, majd az avignoni időszak alatt elenyészett intézményt 1446-ban szervezte újjá IV. Jenő pápa, 1477-ben pedig IV. Sixtus (1471-1484) könnyítette meg a csatlakozás feltételeit. Ez utóbbi évtől kezdődően ugyanis immár nem kellett személyesen Rómába utazni, képviselők révén is a taggá válhatott bárki, s a tagdíj mértékét is csökkentették. A csatlakozás, s az ispotály anyagi támogatása már önmagában is üdvszerző cselekedetnek számított, a személyes belépéssel pedig teljes búcsút lehetett elnyerni.³¹ E változás azonban némi bizonytalanságot is okoz a kutatók számára, hiszen nem dönthető el kétséget kizáróan, hogy kik utaztak zárandokként ténylegesen az Örök Városba.

2. kép. *Ospedale Santo Spirito in Sassia* (Róma)

Mátyás regnálása idején, közelebről 1472 és 1489 között – a kétszer rögzített neveket nem számítva – összesen 71 magyar személy iratkozott be a

³¹ BUNYITAI 1889. XVII-XIX.; CSUKOVITS 2000. 211-213.

testvérületbe.³² Azok kétségtelenül személyesen jelen voltak, akik saját kezűleg (*manu propria*) írták be nevüket a társulat matrikulájába. Összesen öten, köztük két főpap, Marcali Benedek nicopolisi és Filipec János váradi püspök esetében olvashatjuk az erre utaló megjegyzést. Minden bizonnyal Csobádi Magyar János is személyesen utazott Rómába, azonban mivel írástudatlan volt, mással íratta be nevét (*meque manu aliena inscribi feci, quia ego scribere nesciebam*).³³ 24 esetben egy-egy megbízott végezte el a dokumentálást, ám ebből még nem következtethetünk minden kétséget kizáróan arra, hogy az ily módon belépők ne lettek volna jelen. Csobádi példája alapján lehettek további analfabéták is a magyar zarándokok között, amint erre korábban Kubinyi András is felhívta a figyelmet.³⁴ 1485-ben Selmechányai Egyed és felesége, Katalin lett a konfraternitás tagja, nevüket Schonoviai Péter körmöcbányai kápolnaigazgató jegyezte be kérésükre. Az eset érdekessége, hogy maga Péter nem lépett be a társulatba, noha peregrinusként érkezett a Tevere-parti városba.³⁵ Lehetséges, hogy a házaspár a kápolnaigazgatóval együtt zarándokolt Rómába? Könnyen elképzelhető, azonban további források előkerüléséig e kérdésre nem adható egyértelmű válasz. Ugyancsak számos kérdést vet fel a Paksi család esete, amint erre korábban Csukovits Enikő is rámutatott.³⁶ 1479. január 23-án 12 pécsi egyházmegyei laikus neve került a társulat anyakönyvébe, közülük tízen e Tolna megyei famíliához tartoztak. Ők – kiegészülve Mesztegnyői Szerecsen Györggyel és nejjével – prokurátoruk, a magyarokat egyéb ügyekben is többször képviselő, Ludovicus de Sanctogeminiano az Apostoli Kancellária munkatársa³⁷ révén csatlakoztak a konfraternitáshoz. Ennek ellenére elképzelhető, hogy személyesen keresték fel az apostolok küszöbét, ugyanis számos korabeli nemesi-főúri családban hagyománnyá vált a római peregrináció,³⁸ amely a Paksiak esetében is dokumentálható.³⁹

³² BUNYITAY 1889. 3–9. A legfontosabb adatokat l. a függelékben. Vö. KUBINYI 1999. 86–89.

³³ BUNYITAY 1889. 8/4.

³⁴ KUBINYI 1999. 86.

³⁵ A kápolnaigazgató tapasztalt peregrinus volt, ugyanis később a Szentföldre is eljutott. Egy 1494-ben kelt dokumentumban a következőket olvashatjuk: „magister Anthonius item dominus Petrus de Schonovia pie memorie immediatus antecessor eiusdem altaris sancti Georgii martiris longo tempore fuit absens Viam in terram sanctam faciendo”. KRIZKÓ 1887. 67.

³⁶ CSUKOVITS 2003. 172.

³⁷ A kánonjogi doktori fokozattal rendelkező hivatalnok scriptorként (1472–1477), majd pedig abbreviatorként (1479–1487) dolgozott a kancellárián. (FRENZ 1986. 401.) Több alkalommal vállalta a magyar főpapok nevében a kinevezési illeték befizetését az Apostoli Kamara számára. PL. CAMERALIA 230., 233., 235., 252–253., 255., 1275. sz.

³⁸ Erre l. például FEDELES 2008.

³⁹ CSUKOVITS 2003. 172.

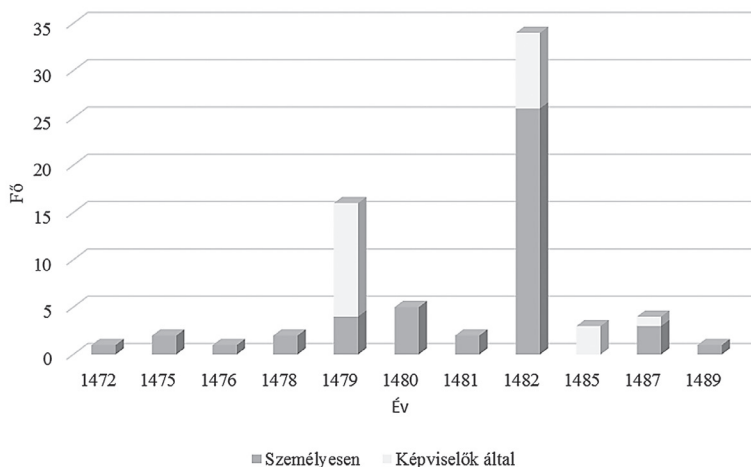

3. kép. A Szentlélek-ispotály Róma 1493-as ábrázolásán

A korszakban beiratkozott magyarok száma jelentősen elmarad az 1490 és 1523 közötti időszak adataitól, amely arra utal, hogy a Szentlélek-társulat népszerűsége körükben csak Mátyás halálát követően kezdett jelentősebb méreteket ölteni. Az arányokat érzékeltetendő, érdemes az 1446 és 1523 közötti időskálán elhelyezni a Mátyás-kori adatokat. Az összesen 3833 magyar nevet tartalmazó anyakönyvben 1446 és 1456 között összesen 14, 1472 és 1489 között 71, 1490 és 1523 között pedig 3732 személy nevét találjuk; 16 fő esetében nem jelölték a belépés évét.⁴⁰ Mátyás korát szem előtt tartva azt láthatjuk, hogy mindössze 11 esztendőben csatlakoztak magyarok a testvérülethez, s különösen két esztendő, 1479 és 1482 adatai emelkednek ki. Erre közelebbi magyarázatot eddig nem találtam. Meglepő, hogy az 1475-ös szentévben mindössze ketten léptek be, jóllehet a jubileumi esztendőkből általában magyar zarándokok tömegei utaztak Rómába. Az 1500-as szentév alkalmával például több mint félezer magyar beiratkozót találunk a kötet lapjain.⁴¹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy 1475-ben ne érkeztek volna szép számban magyarok az Örök Városba.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ BUNYITAY 1889. 79–134.

1. ábra. A Szentlélek-társulatba beiratkozó magyarok (1472-1489)⁴²

A társulat magyar tagjai között szinte megegyező arányban találunk egyháziakat (36 fő) és világi személyeket (35 fő). A klerikusok az egyházi társadalom széles palettáját reprezentálták, így szerepelnek a névsorban püspökök, káptalani méltóságviselők, kanonokok, plébánosok, szerzetesek és egyszerű áldozópapok egyaránt. A társadalmi rétegeket vizsgálva megállapítható, hogy szinte valamennyi csoport tagjai szerepelnek a kötet a lapjain. Találunk köztük előkelőket, amint a Paksiak vagy Frangepán Dorottya esete mutatja, nemeseket, városi és mezővárosi polgárokat és jobbágyokat egyaránt. A nemi összetétel kapcsán elmondható, hogy mindössze 13 nő lépett be a társulatba, s valamilyen a világiak közül került ki.

Érdekes magyar vonatkozású adatot őrzött meg az *Ospedale di Santo Spirito* mellett tevékenykedő közjegyzők korszakunkra vonatkozó egyik protokolluma. Eszerint 1476. január 18-án a konfraternitás tagjai összegyűltek, és a huzamosabb ideje Rómában tartózkodó, s 1472-ben a társulathoz csatlakozó Paksi Eusztákot, a bélai Benedek-rendi monostor apátját, valamint az Örök Városban szintén otthonosan mozgó Kutasi Tamás vasvári prépostot, győri és esztergomi kanonokot prokurátorrá nevezték ki Magyarországra területére (*in partibus Ungarie*).⁴³

⁴² Amennyiben a bejegyzésben nem utaltak képviselőre, személyes jelenlétet feltételeztem.

⁴³ ASR Arch. SS, Istr. Not. reg. 215, fol. 80r. – Kutasira legújabbán l. HORVÁTH 2019. 106–108.

Magától értetődő módon a Szentlélek-társulathoz történő csatlakozás mindössze egy lehetőség volt a temérdek római zarándokprogram közül. Ebből következően a fentebb említettnél jóval többen keltek útra a távoli Kárpát-medencéből a kereszténység korabeli központjába. Közéjük tartozott Újlaki Miklós korábbi erdélyi vajda, aki – a töröktől részben visszafoglalt – Bosznia királyaként (1472–1477) 110 fős kísérettel zarándokolt el Rómába, az 1475-ös jubileumi esztendőben.⁴⁴ A népes társaság tagjai közül azonban senki sem lépett be társulatba, annak ellenére, hogy a boszniai király IV. Sixtus pápa általi ünnepélyes fogadását később éppen a Szentlélek ispotály egyik falfreskóján örökítették meg. Valószínűleg szintén zarándokként érkezett az Örök Városba Mátyás király Erzsébet nevű dajkája, aki Rómában hunyt el, s a *Santa Croce dei Lucchesi*-templomban helyezték örök nyugalomra.⁴⁵

A kúriai hivatalok ügyfelei

1475. március 20-án regisztrálták a Kancellária munkatársai az Újlaki Miklós által a Szentszékhez benyújtott folyamodványt, amelyben maga, családtagjai, familiárisai és a birtokain működő egyházi intézmények számára különböző kegyelmeket kért.⁴⁶ A zarándokok tehát kihasználva személyes jelenlétüket, igyekeztek a *Curia Romana* egyes hivatalaiban aktuális ügyeiket elintézni. Mindez természetesen megfordítva is érvényes: a hivatalos úton lévők szintén részt vehettek a hagyományos római zarándokprogramokon. Az Apostoli Kancellárián, a Datárián, valamint a legfőbb kegyelemosztó hivatalként működő *Sacra Poenitentiaría Apostolicán* kérvényeket benyújtók személyes jelenléte azonban mindössze az esetek kisebb részében állapítható meg nagyobb biztonsággal.⁴⁷ Ennek az a magyarázata, hogy képviselő, a korszak szóhasználata szerint *procurator* révén is eljuttathatták a kuncsaftok a *supplicatior* a megfelelő szervhez.⁴⁸ Voltak természetesen olyan esetek, amikor eleve nélkülözhetetlen volt a személyes kérvényezés. Ezek közé tartozott a kúriai papszentelés lehetősége, amelyre a következőkben részletesen kitérek.

⁴⁴ A zarándoklat részletes elemzésére l. FEDELES 2008, újabban ANDRÍC 2015.

⁴⁵ Sírfelirata a következő: „Elisabetae nutrici Mathiae regis Ungarorum filius ob fidem domesticae curae Andreas statuarius benemerenti (bone memorie) fecit. Vixit annos 55. Heic subest habitura requietem.” – BANFI 2005. 255–256.

⁴⁶ ASV Reg. Suppl. 716. 76r–78v.

⁴⁷ NEMES 2017. 122.

⁴⁸ LAKATOS 2018. 18.

Róma a korai időszaktól kezdve fontos szerepet játszott a klerikusszentelések terén, ugyanis a keresztény Európa valamennyi szegletéből, így a Kárpát-medence területéről is érkeztek olyanok, akik az Örök Városban kívánták az egyházi rend szentségének egyes fokozatait felvenni.⁴⁹ A 15. század folyamán a külföldi, így természetesen a magyar klerikusok római szentelésének egyetlen hivatalos orgánuma az Apostoli Kamara hivatala volt. Jóllehet a *Camera Apostolica* élén álló kamarás a papszentelések terén ad hoc pápai felhatalmazással a korábbi időszakban is eljárhatott, az ordinációkra vonatkozó állandó joghatóságot azonban V. Márton pápa (1417–1431) kúriai reformjai során nyerte el. Ezt egyértelműen jelzi, hogy az Apostoli Kamara felügyelete alatt történt klerikusszentelésekre vonatkozó adatokat 1425-től kezdve szisztematikusan dokumentálták, majd egy újonnan létesített regisztersorozat, a *Libri formatarum* egyes köteteibe illesztették.⁵⁰

A kúriai szentelésre érkező személyek túlnyomó többsége nem felelt meg az ordinációkra vonatkozó előírásoknak, ezért felmentést kellett kérniük a különböző szentelési akadályok alól, amelyet a pápai udvar egyes hivatalaihoz benyújtott kérvények segítségével tehetek meg. Példaként említhetjük a győri egyházmegyes Altmon Farkas esetét, aki 1488 márciusában személyesen nyújtott be szupplikációt a Penitenciária hivatalához, s jobb szemének hibája – amely szentelési akadálynak minősült – alól kért és kapott diszpenzációt, s ezt követően a *Santa Maria Regina Coeli*-templomban felvette a kisebb egyházi rendeket.⁵¹

Azon jelölteknek, akik nem rendelkeztek saját ordináriusuk által kiállított elbocsájtó levéllel (*dimissoria*), egy pápai engedélyre volt szükségük, amely felhatalmazta őket, hogy a Kúriában tartózkodó bármely püspöktől felvegyék a kívánt ordókat. Minthogy pedig a legtöbben elbocsájtó levél nélkül érkeztek az Örök Városba, valamint gyorsított eljárás keretében, azaz a kánoni időpontokon kívül, továbbá az egymást követő napokon kívánták az egyházi rend valamennyi fokozatát felvenni, személyesen nyújtották be szupplikációjukat a megfelelő hivatalba.⁵² A kérvény pozitív elbírálását, valamint a jelölt erkölcsének és elméleti felkészültségének szigorú ellenőrzését⁵³ követően kerülhetett sor a promócióra. Pál zágrábi klerikus esetének rövid ismertetése a fentebb elmondott mechanizmusokat teszi számunkra kézzelfoghatóvá. 1473. decem-

⁴⁹ REHBERG 2007; SALONEN–HANSKA 2016. A magyar vonatkozásokra l. FEDELES 2017a.

⁵⁰ ASV Cam. Ap. Libr. fomat. vol. 1–14. – A széria részletes leírását l. SCHMITZ 1894. 451–472; a magyar vonatkozásokra pedig l. FEDELES 2019b.

⁵¹ APA Reg. Suppl. vol. 37, fol. 278rv; ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9, fol. 18r, 22v, 23r. – FEDELES 2018a. 77, 112–113.

⁵² FEDELES 2017a. 63.

⁵³ Ennek részleteire l. FEDELES s.a.

ber 5-én regisztrálták Dolaneci István fia Pál zágrábi egyházmegyes klerikus, a váradi egyházmegye Szent György-egyház plébánosának szupplikációját a *Dataria Apostolica* munkatársai. Folyamodványában azt kérte, hogy bármely, a római Kúriában tartózkodó katolikus főpaptól az egyházi rend valamennyi fokozatát akár a kánonilag előírt időszakokban, akár azokon kívül, egymást követően felvehesse. A további apostoli okiratok nélkül is érvényes kérvényét a pápa jelenlétében pozitívan bírálták el, azzal a szokásos kikötéssel, hogy az Apostoli Kamarában a promóció előtt vizsgálják meg a jelöltet.⁵⁴ December 18-án, a sikeres vizsgát követően, a kamarás parancsára sorra kerül általános szentelés alkalmával Jakab lombardiai püspöktől felvette az első tonzúrát a római Szentlélek ispotály templomában.⁵⁵ Az általános gyakorlatnak megfelelően Pál ugyanezen a napon minden bizonnyal a kisebb rendekre is előmozdított, azonban neve nem szerepel a *quatuor minores* kategóriánál felsoroltak között. A két hónappal később, 1474. február 26-án, a Latino Orsini kamarás nevében kiállított igazoló levél pedig arról tájékoztat, hogy az akkor már akolitusi státusban lévő plébánost az említett püspök a Tevere-szigeten álló Szent Bertalan-templomban alszerpappá, majd diakónussá, végül pedig áldozópappá szentelte.⁵⁶

Hunyadi Mátyás 1458. január 24-i királlyá választásától az uralkodó 1490. április 6-án bekövetkezett haláláig, összesen 174, a Kárpát-medence területéről származó személy vette fel az egyházi rend szentségének alacsonyabb-magasabb fokozatait a *Camera Apostolica* által szervezett kúriai promóciókon az Örök Városban.⁵⁷ Pontosabban fogalmazva ekkora létszámról maradtak fent adatok a kamarai regiszterkönyvekben. Ennél bizonyosan több magyart szenteltek fel a Kúriában tartózkodó püspökök, ugyanis a vizsgált korszak több regiszterkötete is elkallódott az idők során. Teljesen hiányoznak az 1455–1466, valamint részben az 1471–1484 közötti adatsorok. Jól szemlélteti a hiást az első Mátyás-korabeli magyar vonatkozású bejegyzés, amely egy 1466. március 22-i eseményt rögzít.⁵⁸ A sorozat kötetei ezektől eltekintve sem tartalmazzák a jelzett időszakban, a Kúriában sorra került valamennyi ordinációt.⁵⁹ A IV. Sixtus-kori szupplikációs regiszterek átvizsgálásával további gyarapítható a fentebbi szám, ugyanis 74 személy kérte és kapta meg a kúriai promóció lehetőségét, amelyből egyenesen következik, hogy őket is Rómában szentelték.

⁵⁴ ASV Reg. Suppl. vol. 698, fol. 297r.

⁵⁵ ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6, fol. 137r.

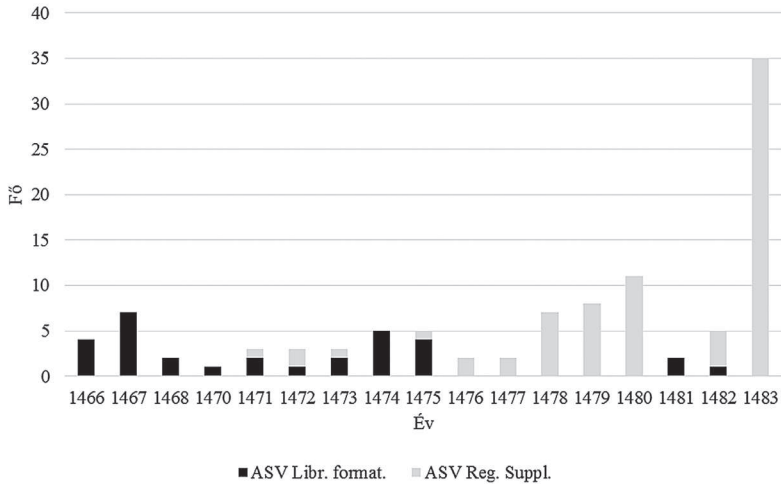
⁵⁶ Uo. fol. 146v.

⁵⁷ Az adatokat l. ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4, 6–10.

⁵⁸ ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4, fol. 38r.

⁵⁹ SCHMITZ 1894. 451–457.

Mindezt figyelembe véve tehát legkevesebb 248 magyar utazott a korszakban az Urbsba azért, hogy felszenteltesse magát.

2. ábra. A Mátyás-kori magyar klerikusok kúriai szentelése (1466–1483)

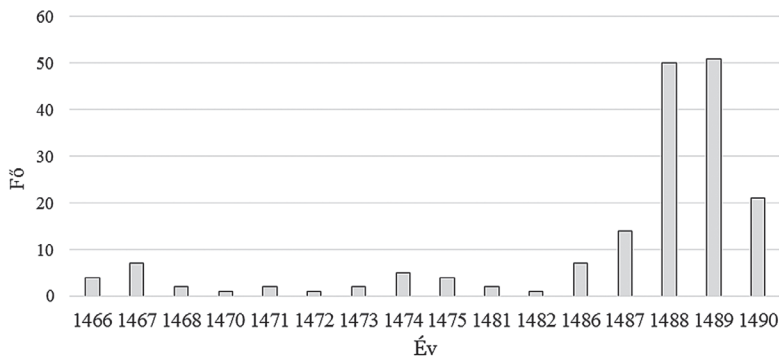
A forráspusztulás dacára joggal feltételezhetjük, hogy a Hunyadi Mátyás trónra jutását követő első években kevés szentelésre váró magyar egyházi vállalkozhatott a római utazásra. Az ifjú uralkodónak két fronton is helyt kellett állnia: egyrészt a délen támadó oszmánokkal, másrészt pedig belső ellenzékével szemben. A belpolitikai válságok (1458/1459, 1467, 1471) és a török veszély (1459, 1463/1464, 1474, 1475/1476, 1479) éppúgy negatív hatással lehettek a magyar klerikusok utazásaira, ahogy a Rómában többször is pusztító pestis (1468, 1476, 1478, 1480/1481), valamint a pápa Anguillara grófjai ellen vezetett hadjárata (1465) is.⁶⁰ A Mátyás-kori magyarok kúriai szenteléseinek éves átlaga az 1460-as évek második felétől az 1480-as évek derekáig tíz fő alatt maradt. A promóciók időbeli megoszlását szemlélve, Mátyás uralkodásának utolsó éveiben rohamos növekedést tapasztalunk. Vélhetőleg e folyamat hátterében – egyebek mellett – az osztrák hadjáratok Bécs (1485), majd Bécsújhely (1487) bevételét követő befejezését, valamint a déli végeken az 1483-as magyar-török békekötést követően kialakult nyugodtabb időszakot sejtethetjük.⁶¹

⁶⁰ SALONEN-HANSKA 2016. 214.

⁶¹ A külpolitikai háttér részleteire l. KUBINYI 2001. 75–95.

1486 és 1490 között összesen 143 magyart szenteltek a Kúriában, amely a teljes korszakra vetítve összesen 82%-os arányt mutat.

Az egyházmegyes megoszlás tekintetében Esztergom, Erdély és Eger mutat kiemelkedő értéket. A felsoroltakon kívül még Zágráb esetében konstatálhatunk 10%-ot meghaladó arányt, a további egyházmegyék megoszlása azonban jelentősen elmarad az említettektől. A déli egyházmegyék közül a boszniai és a szerémi egyáltalán nem szerepel a *Libri formatarum* kötetekben, csanádi egyházmegyes klerikus szentelésére pedig Mátyás uralkodása idejéből egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal. A *diocesiék* egymáshoz viszonyított arányaiban tapasztalható eltérés minden bizonnyal szoros összefüggést mutat az adott terület gazdasági és demográfiai viszonyaival, de természetesen ezek mellett egyéb körülmények is befolyással lehetnek az utazási kedvre.⁶²

3. ábra. Magyar klerikusok promóciója a római Kúriában (1466-1490)

Berendi Bak Gáspár szepesi prépost esete a különböző jellegű ügyek egyidejű római elintézését szemlélteti. Gáspár, miután 1472 nyarán, a bolognai egyetemen kánjogi diplomát szerzett, a Kúriába utazott, ahol néhány hónapig időzött. Római tartózkodása alatt a „kötelező” zarándokprogramok teljesítése mellett alkalmat nyílt egyéb személyes és hivatalos ügyek intézésére is. Többek között a Kúriában szenteltette magát áldozópappá, majd pedig 1472. október 25-én celebrálta első szentmiséjét az Urbs egyik – sajnos közelebről nem ismert – templomában. Római tartózkodása alatt alkalmat nyílt a ve-

⁶² Ennek részleteire l. FEDELES 2018a. 96–107.

zetése alatt álló szepesi társaskáptalannal kapcsolatos kérdések rendezésére is. 1472. november 21-én jegyezték be az Apostoli Kancellária egyik kérvénykönyvébe Gáspár – vélhetőleg személyesen előterjesztett – folyamodványát, amelyben a mindenkori szepesi prépost számára kérte a főpapi jelvények viselésének engedélyét, amelyet a pápa még aznap kelt bullájában jóvá is hagyott.⁶³

Isztrói István pécsi kanonok, baranyai főesperes és bácsi lektor római Kúriában zajló pereskedése sem tanulságok nélküli. A klerikus a bácsi javadalmához tartozó halászhely miatt csetepatéba keveredett, amely során a fegyverek is előkerültek, s a konfliktus Isztrói ellenfelének halálával végződött. Ezt követően a helyi egyházi hatóságok megfosztották javadalmaitól, ő pedig 1474 késő nyarán jogorvoslatért Rómába utazott. Noha az általa benyújtott kérvényt a pápa kedvezően intézte el, a számára kiállított okirattal hazatérve sem tudott egykori stallumai birtokába jutni. Nem volt más választása, így ismét a hosszú utazás mellett döntött. Pártfogója, Újlaki Miklós népes kíséretének tagjaként – ugyanis Isztrói a boszniai király kancellárja volt egyúttal – 1475 márciusában ismét az Örök Városba érkezett. Ekkor a Kúria legfelső bírósági fórumán, a *Sacra Romana Rotán* indított pert a bácsi javadalmát bitorlók ellen. A május 2-án kelt pápai bulla az emberöléssel magára vont valamennyi szankció alól ismételten felmentette, s megerősítette a bácsi lektorátus és kanonoki stallum, valamint a baranyai főesperesi hivatal és a pécsi kanonoki javadalom birtokában. A pereskedés azonban még ekkor sem zárult le, ugyanis az időközben a bácsi olvasókanonoki méltóságot elnyerő Egyed kanonok is megjelent a Kúriában, ahol ellenkeresetet nyújtott be. Sajnos az ügy végkimenetele a források hiányában nem ismert, az azonban tény, hogy Isztrói még 1475 augusztusában is a Tevere-partján tartózkodott. További sorsa azonban ismeretlen.⁶⁴

A különböző egyházi testületek, valamint az egyes főpapok gyakran prokurátoraik révén intézték aktuális kúriai ügyeiket. Az esztergomi székeskáptalan és a pécsváradi apátság között az 1430-as évek derekától folyó tizedperben több esztergomi kanonok is a Kúriába utazott a testület képviselőjeként. Mátyás regnálása alatt Palicsnai Péter kánonjogi doktor a testület ügyvédjeként (*sollicitator*) két ízben is hosszabb időt töltött a *Curia Romanában*.⁶⁵ 1459 és 1461 tavasza között összesen 22 hónapot töltött a pápai Kúria aktuális tartózkodási helyein: hét hónapot Mantovában, majd közel egy esztendő Sinában, végül négy hónapot Rómában. Második itáliai utazására 1463/1464-ben került

⁶³ FEDELES 2018b.

⁶⁴ Az ügy részletes feldolgozását l. FEDELES 2013.

⁶⁵ Összesen négy ízben képviselte a káptalant Rómában. Először 1457. január és június között tartózkodott a városban, ahol egy szemeszterre beiratkozott az egyetemre is. Második római útjára 1457. októbere és 1458. júliusa között került sor. C. TÓTH 2015. 149.

sor, amikor összesen nyolc hónapig időzött a pápai környezetében, többek között néhány hétig az Urbsban.⁶⁶

A főpapok kinevezésükért az Apostoli Kamarának és a bíborosi kollégiumnak fizetendő illetékekkel (*servitium commune*, *servitia minuta*) kapcsolatos teendőikkel esetenként saját képviselőjüket, általában egy-egy kanonokot bízták meg. Hangácsi Albert csanádi püspök például Garai Kelemen pécsi és zágrábi kanonokot küldte Rómába 1458 tavaszán a fizetési kötelezettség vállalására.⁶⁷ A két klerikus jól ismerte egymást, hiszen Hangácsi korábban pécsi prépostként működött (1445–1457), Garai pedig kanonoki stalluma mellett a préposti palotában lévő Szűz Mária-oltár javadalmát is élvezte.⁶⁸ A vizsgált periódusban azonban gyakoribb volt, hogy egy-egy Rómában élő, illetve egyéb hivatalos küldetéssel oda igyekvő személynek adtak prokurátori meghatalmazást. A fentebb említett Kelemenfi Imre bácsi kanonok, később boszniai prépost Mátyás követeként 1466-ban a boszniai és a csanádi, 1469-ben a knini püspök, 1471-ben pedig a kalocsai érsek nevében vállalta a szervícium-fizetést.⁶⁹ Mindössze egyetlen prelátus, Marcali Benedek nikopoliszi címzetes püspök jelent meg személyesen a *Camera Apostolica*ban,⁷⁰ aki – amint az előzőekben láthatuk – zárandokként érkezett a városba, s kegyes utazását praktikus hivatali ügyintézésrel kötötte össze.

Felsőfokú tanulmányok

Az Örök Városban két egyetem is működött, a 13. század derekán alapított római Kúriában működő, valamint a 14. század elején a városban létesített *studium generale*.⁷¹ Általánosságban elmondható, hogy főként az észak-itáliai intézményekkel (Bologna, Padova, Ferrara) szemben Rómát a magyar diákok közül viszonylag kevesen választották.⁷² Korszakunk első kimutatható római magyar hallgatója Budai András kánonjogi doktor, veszprémi és fehérvári kanonok, aki 1470-ben érkezett a Tevere-parti városba és két évvel később bekövetkezett haláláig tanult ott.⁷³ Vidfi György győri örkanonok pápai felmentést

⁶⁶ C. TÓTH 2015. 37–38., 43–44.

⁶⁷ CAMERALIA 223. sz.

⁶⁸ FEDELES 2005. 356., 375–377.

⁶⁹ CAMERALIA 238–239., 244. és 251. sz.

⁷⁰ Uo. 250. sz.

⁷¹ SCHWARZ 2013.

⁷² HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2019. 278–283.

⁷³ VERESS 1941. 245–246.; KÖBLÖS 1994. 340.; KARLINSZKY 2019. 176/18. sz.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2019. 675. sz.

kapott (1479) a rezideálási kötelezettség alól, kúriai tartózkodása és római tanulmányai idejére, így feltételezhetően a pápai kúria egyetemén végezhetette stúdiumait.⁷⁴

1476 februárjában érkezett a városba két Domonkos-rendi szerzetes, Zág-rábi Antal és Imre, hogy felsőfokú tanulmányokat folytassanak. Római tartózkodásuk azonban mindössze néhány hónapra korlátozódott, ugyanazon esztendő júniusában ugyanis már Padovában kezdték meg a teológiai stúdiumokat.⁷⁵ Ők valószínűleg a rend római központjában, a *Santa Maria sopra Minerva*-templom melletti konventben működő rendi főiskolán tanulhattak. Ekkor már e kolostor lakója volt az erdélyi származású György barát, akit a törökök ifjúkorában fogságba ejtettek (1438), majd szabadulását követően Rómában telepedett le (1458), s belépett a szerzetbe. Minden valószínűség szerint a szászsebesi dominikánusoknál megkezdett tanulmányait ő is a rend római főiskoláján folytatta. 1481-ben az Örök Városban jelentette meg rabságának tapasztalatait megörökítő emlékiratát (*Tractatus de moribus conditionibus et nequicia Turcorum*), amely hamarosan bestsellerré vált.⁷⁶ Máté testvér, budai dominikánus kolostor tagja a tartományfőnök utasítására érkezett a római konventbe, ahol még a Budán megkezdett teológiai stúdiumait folytatta 1480 és 1482 között.⁷⁷

Római mindennapok

Végezetül pedig az Örök Városba érkező magyarok mindennapjairól érdemes néhány mozaikkockát felvillantani. Elsőként arra a kérdésre kellene választ keresni, hogy a Rómába érkező, s ott rövidebb-hosszabb időt eltöltők számára milyen szálláslehetőségek álltak rendelkezésre?

Az Örök Városba érkező magyarok számára már első királyunk, Szent István (997/1000–1038) zarándokháza létesített. A Szentszék még István életében a zarándokszállítás rendelkezésére bocsátotta a Szent Péter-bazilika közvetlen közelében, annak déli oldalán található egykori Szent István protomártír-templomot, amely a székeskáptalan joghatósága alatt állt. Egy 1290-ben kelt pápai bulla az *ecclesia sancti Stephani de Ungaris*-t felkeresők számára búcsút engedélyezett, amely magyar peregrinusok folyamatos jelenlétére utal. 1423-

⁷⁴ VERESS 1941. 249.; KÖBLÖS 1994. 402–403.; NEMES 2017. 128.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2019. 681. sz.

⁷⁵ HARSÁNYI 1938. 247–248.; HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2019. 675. sz.

⁷⁶ BANFI 1939; VERESS 1941. 247. – Magyar fordítása: FÜGEDI 1979. 5–148.

⁷⁷ HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI 2019. 683. sz.

ban Zsigmond király megbízta György, ferences generálist a ház vezetésével, valamint renoválásával. Ő búcsúengedélyeket kért a pápától mindazok számára, akik adakoztak az épületek felújítására. Azt is elérte, hogy a templom is az ő felügyelete alá került, valamint az így egyesített tisztségeket egyházi javadalommá minősítették és a továbbiakban magyar származású klerikusokkal töltötték be. A 15. század második felében a pálosok kezelésbe került a templom és a zarándokszállás egyaránt.⁷⁸ E szállás lehetett a legfrekvenciáltabb a magyar zarándokok körében, amelynek hatására a késő középkorban feltűnt a magyarok utcája név, valamint a templomot is *Santo Stefano degli Ungarini* nevezték.⁷⁹ Mindazonáltal ez teljesen általánosnak tekinthető, ugyanis a korabeli Rómában Európa más nemzetei, így a németek, a franciák, a csehek és a lengyelek is működtettek hasonló hospíciumokat.⁸⁰ Sajnos e szállás berendezéséről, kapacitásáról egyáltalán nem rendelkezünk további információkkal.

Az azonban egészen bizonyos, hogy a másutt is szállást találhattak a magyarok. Különösen azoknak kellett alternatívát keresniük, akik hosszabb időt kívántak eltölteni a városban. Közéjük tartoztak a diplomaták, kiváltképp az állandó követek, valamint a kúriai peres ügyekben eljáró prokurátorok, sőt abban is biztosak lehetünk, hogy Újlaki Miklós 110 fős kíséretének is egyéb szálláslehetőség után kellett néznie. Minderről azonban sajnos forrásaink hallgatnak, ahogy azt sem tudjuk, hogy a Rómában letelepedett Kosztolányi György a város mely részén élt feleségével.

Magától értetődő módon a kereszténység óriási tömegeket vonzó központjában kommerciális szálláshelyek széles repertoárja várta a messziről érkezőket. A 15. században Róma taverna-hálózata jelentős mértékben gyarapodott. Korszakunkból összesen 61 fogadó neve ismert (pl. Harang, Oroszlán, Angyal, Hajó), jóllehet ennél valószínűleg több *albergo* várta a vendégeket. A szálláshelyek többsége a vatikáni Szent Péter-bazilika közelében, egy 1526-os összeírás szerint a Borgóban és az Angyalvárral szemközt, a Tevere bal partján elhelyezkedő Ponte-kerületben létesült – nyilvánvalóan a zarándokok igényeihez igazodva.⁸¹ A szentévekben várható zarándoktömegben sokan üzleti lehetőséget láttak, s ideiglenesen fogadót létesítettek. 1474 júniusában például egy dél-itáliai társaság, az 1475-ös jubileumi esztendőre tavernát és szállást nyitott

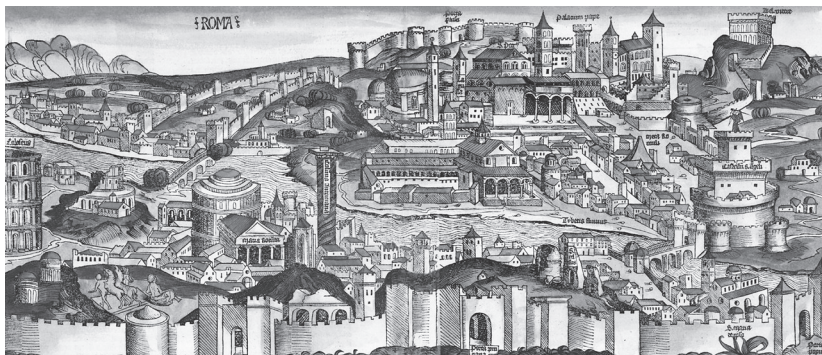
⁷⁸ FRANKÓI 1893; MOLNÁR 2016. 391–392.; MOLNÁR 2017. 121–124.

⁷⁹ A templom és a zarándokszállás 1776-ig állt, akkor a Szent Péter-bazilika új sekrestyéjének építése miatt lebontották mindkét épületet. MOLNÁR 2016. 404–405.

⁸⁰ PELLEGRINI 1948. 199–200.

⁸¹ Római 14 kerülete közül a Szent Péter-templom közelében elhelyezkedőkben létesült fogadók megoszlása a következő arányokat mutatja: Ponte 16,24%, Borgo 15,81%, Regola 13,25%, Campo Marzo 11,1%, Parione és Ripa 9,4–9,4%. PELLEGRINI 1948. 66–67.

az egyikük trasteveri lakóhelyén. 1475 februárjában pedig néhány férfi nyitott kocsmát (*'la taverna dello Falgone'*) a *Campo de' Fiorin*.⁸² Talán Újlaki Miklós kíséretének tagjai közül néhányan éppen ezek egyikébe tértek be.

4. kép. Róma ábrázolása Hartmann Schedel világrónikájában (1493)

Valamennyi Rómába zarándokló esetében azonos rítust jelentett a város fő bazilikáinak felkeresése. A 14. században még csak a négy patriarkális egyház, a vatikáni Szent Péter, a lateráni Szent János, a falakon túli Szent Pál és Havas Boldogasszony meglátogatása volt szükséges a teljes búcsú elnyeréséhez, majd a 15. század folyamán további hárommal egészült ki a lista, jelesül a Jeruzsálemi Szent Kereszt, a falakon kívüli Szent Lőrinc és Szent Sebestyén templomokkal.⁸³ Kiváltképp a kereszténység legjelentősebb ünnepére, húsvétra érkezett a legtöbb peregrinus. Nem meglepő tehát, hogy a kúriai szentelésre érkező magyarok is elsősorban március–áprilisra időzítették az utazást. Amint fentebb láthattuk, a húsvéti ünnepkörben, jelesül virágvasárnap került sor 1462-ben Szent András fejereklyéjének ünnepi fogadására, amelyen nagy számban vettek részt magyar zarándokok is. Újlaki Miklós sem képezett kivételt, ugyanis már a nagyhéten Rómában volt, így ott tölthette a feltámadás ünnepét, s bizonyosan részt vett a pápa által celebrált szentmisén.⁸⁴ Minthogy köszvényben szenvedett, valószínűleg nem vett részt sem a keresztúti ájtatosságon, sem pedig a feltámadási körmeneten, a városban tartózkodó magyar peregrinusok azonban gyaníthatóan nem mulasztották el ezen alkalmakat.

⁸² AIT-ESCH 1993. 414–417.

⁸³ FEDELES 2015. 254.

⁸⁴ FEDELES 2008.

A római események közül egyértelműen kiemelkedtek a pápai audienciák, hiszen ezen eseményeken alkalom nyílt a Szentatyával történő személyes találkozásra. Érdemes röviden felidéznünk a Janus Pannonius vezette, 300 fős küldöttség Rómába érkezését (1465), amely a korabeli protokoll egyes részleteibe is bepillantást enged.⁸⁵ Miután a delegáció elhagyta Firenzét, Róma felé vette az irányt. A bíborosok a városon kívül várták a csapatot, s miután ünnepélyesen fogadták őket, a *Porta del Popolo*n érkeztek a város területére, majd a vatikáni pápai palotába lovagoltak.⁸⁶ Tíz évvel később Újlaki Miklós boszniai királyt is hasonlóképpen fogadhatták. Sajnos a részletekre vonatkozó feljegyzésekkel

5. kép. A Porta del Popolo, az Angyalvár és a pápai palota (1493)

⁸⁵ A pápához érkező követek fogadására l. FLETCHER 2015. 125–133.

⁸⁶ BISTICCI 1859. 225.

nem rendelkezünk, ám analógiaként felhasználhatjuk a ferrarai herceg 1487-es fogadását, amelyet Johann Burckard pápai szertartásmester naplójában részletesen megörökített. Ráadásul e ceremónián Kamarcai Vitéz János, Mátyás állandó szentszéki követe (1486–1490) is részt vett. Ercole d’Este mintegy 400 fős kísérete a Milvius-hídnál érte el Rómát, amely előtt a város szenátora és főbb hivatalnokai fogadták. A híd és a *Porta del Popolo* között a bíborosok famíliája, valamint az angol, a spanyol, a nápolyi, a magyar, a skót és a cseh király követei üdvözölték a szokásoknak megfelelően (*more consueto*), ki-ki latinul és olaszul, amelyre a herceg olasz nyelven válaszolt. A kapu előtt a bíborosi kollégium nevében Ascanio Sforza egy kardinálistársával köszöntötte a herceget. Ezt követően díszkíséretben áthaladtak a kapun, majd pedig a *Santa Maria in Via Lata* és a *Santa Maria Sopra Minerva* templomok felé tartva érték el a *Campo de’ Fiorit*. Végül az Angyalhídon átkelve közelítették meg az apostoli palotát.⁸⁷

6. kép. Az Angyalvár és az oda vezető híd

⁸⁷ BURCKARD 1906–1913. I. 198–199.

Az 1465-ös magyar hódoló követség (*legatio oboedientiae*) vezetőit II. Pál pápa nyilvános konzisztóriumon (*in consistorio publico*) fogadta, ahol a pécsi püspök ünnepi szónoklattal (*una degnissima orazione*) köszöntötte.⁸⁸ Az eseményre – a korabeli protokollnak megfelelően – a vatikáni palota nagyobb (később Sixtus) kápolnájához csatlakozó *Sala Regia* vagy a *Sala Ducale* aulában kerülhetett sor.⁸⁹ Újlaki Miklóst és kíséretét is a pápai palotában fogadta a Szentatya. Ezt az eseményt az *Ospedale Santo Spirito in Sassia* nagytermének (*Sala Lancisi*) északi falán mindmáig látható freskón is megörökítették. A falkép egy ismeretlen umbriai művész munkája az 1479 és 1484 közötti évekből. A trónuson ülő, tiarát és palástot viselő pápa balján két bíboros ül, míg jobb oldalt mögötte, négy klerikus álló alakja látható. A római freskó középpontjában egy a pápa előtt térdelő, hosszú palástot, fején koronát viselő, kezét imára kulcsoló szakállas alakot láthatunk. Ő nem más, mint Újlaki Miklós, Bosznia királya, akinek – kopott sírfedlapján kívül – ez az egyetlen ismert képi ábrázolása. A kép bal oldalán, a király kíséretének tagjai között látható, a kezeiben egy kardhüvelyt tartó alakot pedig vélhetőleg Miklós fiával, Lőrinc herceggel azonosíthatjuk.⁹⁰

A hódoló követségek, valamint magasrangú személyek fogadása alkalmával a korabeli protokollnak megfelelően különböző ajándékok átadására is sor került.⁹¹ A II. Pált köszöntő küldöttség a magyar uralkodó ajándékaként egy törökötől zsákmányolt lovat és kardot (*equum, scilicet et ensem*), valamint egy másik lovat és ruhát (*alterum equum et vestem*) adott át a Szentatya-nak. A pápa pedig viszonzásképpen Krisztus keresztfájának egy darabját (*pretiosum lignum dominice crucis*), valamint több szent ereklyéjét (*plures sanctorum reliquie*) tartalmazó, drágakövekkel díszített arany keresztet (*crucem aureum gemmis ornatam*) küldött Mátyásnak, valamint a húsvétkor a pápa által konzekrált báránnyal közlő egy-egy dedikált jószágot a királynak és édesanyjának küldött.⁹² 1471-ben ugyancsak II. Pál, általa megszentelt kardot és süveget (*ensem et pileum*) juttatott el a magyar követek révén Mátyáshoz, hogy ezekkel felvértezve védje meg a kereszténységet.⁹³ Négy évvel később a magyar uralkodó IV. Sixtusnak követei révén egy törökötől zsákmányolt zászlót (*secum vexillum illud, quod a Turcis captum est*) küldött.⁹⁴

⁸⁸ BISTICCI 1859. 225.

⁸⁹ FLETCHER 2015. 130.; LAKATOS 2017. 143.

⁹⁰ BANFI 1941; FEDELES 2008; ANDRIĆ 2015.

⁹¹ Erre részletesen l. FLETCHER 2015. 145–167.

⁹² MV I/6. XXXVI. sz.

⁹³ Uo. LXIII. sz.

⁹⁴ Uo. LXXVII. sz.

7 kép. Újlaki Miklóst és kíséretét fogadja IV. Sixtus pápa (1475)
(BANFI 1941. nyomán)

A hódoló követségek tagjainak, valamint az állandó rezidenseknek lehetősége nyílt exkluzív helyekre is bejutni. Janus Pannonius és Rozgonyi László például a vatikáni palota díszkertje feletti loggián (*in palatio apostolico in loggia supra viridarium*) nyugtázták a Mátyásnak küldött pápai pénzsegély átvételét.⁹⁵ Természetesen az uralkodókat képviselő diplomaták a kiemelkedő ünnepeken is megkülönböztetett helyet foglalhattak el. E helyütt egy érdekes esetet idézek fel, amelyre a közelmúltban irányította a figyelmet Lakatos Bálint. A késő középkorban a Szentszékhez delegált követek között egyfajta rangsort állítottak fel, amely a küldő országok közötti hierarchiát jelenítette meg. A sorrendet a pápai udvar belső használatára összeállított, úgynevezett precedencialisták tartalmazták, amely rangsorok időnként – az erőviszonyok függvényében – változtak. A dolog természetéből adódóan alkalmanként az egyes uralkodókat képviselő követek között viták is kialakultak a szertartáso-

⁹⁵ ASV Cam. Ap. Div. Cam. vol. 34, fol. 67r.

kon a számukra kijelölt helyeket illetően. Johannes Burckard naplója őrizte meg Kamarcai Vitéz János szerémi püspök magyar rezidens és IV. Jakab skót király követei közötti rangvita rövid összefoglalását, amelyre 1487 februárjában került sor a pápai szentmise előtt. Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén a Sixtus-kápolnában keletkezett az ellentét, mivel a skótok vitatták a magyar főpap elsőbbségét, azonban a pápa felhívta a figyelmüket, hogy egy II. Pius korabeli határozat szerint a magyar uralkodó képviselőit illeti meg az elsőbbség. A skótok nem fogadták el az egyházfői állásfoglalást és elhagyták a helyszínt, Vitéz pedig követársai közt helyet foglalva vett részt a szertartáson.⁹⁶

A Rómában időzők számára a templomlátogatások, az antik emlékek felkeresése, a jeles ünnepeken való részvétel mellett további kikapcsolódási lehetőségekre is alkalmuk kínálkozott. Ezek közé tartozott például a vadászat, amelyről Janus Pannonius egyik költeményében emlékezett meg. Bajoni István pécsi és váradi kanonok 1469-es római követjárása idején egy alkalommal a Tiberis partján vadászott, „s meglátván a szarvast, vágtaiban nekirontott”. A hatalmas vad megsebezte a magyar diplomata lovát, aki földre ugorva kardjával mért csapást az állat fejére, azonban fegyvere kettétört. Végül pusztá kézzel sikerült leterítenie a jószágot, majd pedig az elejtett zsákmányt „a szent városba” szállították. Ezen a ponton adjuk át a szót a pécsi püspök-költőnek: „kapta tehát, legelőbb, a fejét s az agancsot a pápa, / ága tizenyolc volt, sokhegyű, díszes agancs, / comb jut a bíborosoknak, a városatyáknak a zsiros / belső részek; a nép jussa a fennmaradó.”⁹⁷

Befejezésül a magyarokat Rómában, illetve római utazásuk során ért kulturális hatások közül emelek ki néhányat, amelyek hozzájárultak a humanizmus eszmeáramlatának és az *all'antica* – közismert nevén reneszánsz – stílusirányzat kárpát-medencei elterjedéséhez. A többször említett Európa-hírű humanista költő, Janus Pannonius minden alkalmat megragadott, hogy antik szerzők munkáit beszerezze. Diplomáciai missziója során Rómában, majd onnan hazafelé tartva Firenzében igyekezett valamennyi, saját polcairól még hiányzó latin és görög nyelvű könyvet beszerezni, az árukkal mit sem törődve. A korabeli kortárs beszámoló tudósítása szerint a püspök: „egy hozzá méltó könyvtárat akarván létesíteni, megvásárolta Rómában mindazokat a könyveket, amikhez csak hozzájuthatott, mind görögöket, mind latinokat, minden tudományból. Amikor Firenzébe érkezett, hasonlóképpen összevásároltatta a görög és latin könyveket, amikhez hozzájuthatott, nem törődve azzal, hogy mibe kerülnek, mert igen bőkezű volt. Amikor pedig elutazott, néhány száz forintot hagyott,

⁹⁶ LAKATOS 2017. különösen 164–167.

⁹⁷ JANUS 1987. 383–385. – Bajonira I. FEDELES 2005. 318–319.

hogy elkészítsék számára azokat a latin és görög könyveket, amelyek neki még hiányoztak.”⁹⁸ Handó György prépost pécsi könyvtáralapítása szintén az egyik Rómát (is) érintő követjárásához kapcsolódik, amelyről Bisticci a következőképpen számolt be: „Firenzébe jött, s több mint háromezer forintért könyveket vásárolt, hogy könyvtárat létesítsen Pécsen, melynek prépostsága az ő birtokában volt. [...] és ugyanezen egyházban egy igen szép könyvtárat is rendezett be, melyben mindenféle tudományok könyveit helyezte el. Több mint háromszáz kötetet gyűjtött össze, hogy berendezze a helyiséget számukra. E könyvtár fölé egy papot rendelt jó jövedelemmel, hogy gondozza a könyveket, és a könyvtárat mindennap kinyissa és becsukja.”⁹⁹

E munkák még kéziratos formában kerültek a két magyar diplomata tulajdonába, azonban az első magyarországi nyomda felállítása szintén a római-magyar kapcsolatok eredménye. Karai László óbudai prépost 1470/1471 fordulóján érkezett Mátyás követeként a pápai udvarba. Rómában kötött ismeretséget a Campo de’ Fiori közelében – Konrad Schweinheim és Arnold Pannartz által – létesített nyomdában (1467)¹⁰⁰ dolgozó szakemberrel, a német származású Andreas Hessel. A német mester Karai hívására érkezett Budára, ahol – minden bizonnyal a préposti palotában – berendezte műhelyét, ahol egészen a 1470-es évek végéig készültek könyvek.¹⁰¹ A 15 fős személyzettel működő officina legismertebb terméke kétségkívül az 1473. június 5-én, 400 példányban elkészült Budai Krónika volt.¹⁰²

Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklatáról hazafelé tartva, Firenze és Bologna érintésével érkezett meg kíséretével Ferrarába, ahol Ercole d’Este herceg rangjához méltóan fogadta és vendégül látta. Ugo Caleffini, a város krónikása részletesen beszámolt a magyar főúr látogatásáról, ezért e ponton érdemes átadni a talján történetírónak a szót: „a már említett hatodik napon [...] a király [t.i. Újlaki Miklós – FT] és a herceg [t.i. Ercole d’Este – FT] kíséretükkel lóra ültek és elmentek megnézni Ferrara városát a Schifanoióával és a Paradisóval, a herceg testvéreinek palotáival; s miután [megtekintették] a Certosát és a Belfiorét, egy új hajóval elmentek és a herceg röviden megmutatott minden dolgot. Minden nagyon elnyerte tetszésüket, de leginkább a ferrarai stílusú épületek és néhány további kert. Ugyanezen a napon elvitték őfelségét három ferrarai építőmesterhez, akiket évi 50 dukátért és teljes ellátásért szolgálatába

⁹⁸ BODA 2000. 68.

⁹⁹ Uo. 70–71.

¹⁰⁰ BARBIER 2006. 106.; ALBENSE 2014.

¹⁰¹ FRANKÓI 1898; BALOGH 1985. 333.

¹⁰² HORVÁTH 1935. 129–130.; KRISTÓ 2002. 104.

fogadott [...] továbbá egy kertészt is, hogy őfelsége kertjét gondozza.”¹⁰³ Az említett épületek,¹⁰⁴ kertek annyira lenyűgözték tehát Újlakit, hogy ehhez hasonló miliőt kívánt teremteni saját rezidenciáin is, amely egyúttal azt jelenti, hogy a reneszánsz építészet és kertművészet terén megszerzett új ismeretanyag adaptálására is sor került a Kárpát-medencében. Még Miklós életében elkezdődhetett két Dráván túli rezidenciájának, Újlak (Ilok) és Rahlolca (Orahovica) várainak reneszánsz stílusú átalakítása. Az építkezések befejezése azonban Miklós halála (1477) folytán fiára, Lőrincre maradt. A közelmúltban folytatott régészeti feltárások és falkutatások mindezt igazolták.¹⁰⁵

8. kép. *Reneszánsz ablakkertek az újlaki Odescalchi kastély felső szintjén*

¹⁰³ CALEFFINI 2006. 104.

¹⁰⁴ A Schifanoióra l. D'AGOSTINI 1995. a Paradisóra l. GULINELLI-VISSER TRAVAGLI 1995. a Belfioréra, amely az első itáliai reneszánsz hercegi studio volt, s ahol többek között Cosmè Tura is dolgozott. l. CAMPBELL 1997. 29 sköv. Az Esték mecenatúrájára és a ferrarai reneszánszra l. COLANTUONO 2010.

¹⁰⁵ FEDELES 2017b. 164. és a 91. jegyzetben hivatkozott irodalom.

Függelék

Magyarok a Szentlélek-társulat anyakönyvében (forrás: MV I/5. 3-9.)

Nr.	Dátum	Név	Javadalom/státus	Egyéb
1.	1472 (1478)	Paksi Euszták	Benedek-rendi szerzetes, bélai apát	manu propria me subscripsi
2.	1475. IV. 30.	Bálint	pataki plébános	
3.	1475. VI. 16.	Gergely	pécsi és győri kanonok, komáromi főesperes	
4.	1476	Kutasi Tamás	vasvári prépost, győri és esztergomi kanonok	decretorum doctor, a társulat ügyvédje
5.	1478. III. 29.	Antal	erdélyi egyházmegyes áldozópap	
6.	1478. VI. 17.	Filetinci János	zágrábi egyházmegyes laikus	
7.	1479. I. 8.	Csfkegyházi Balázs	bácsi egyházmegyes áldozópap	
8.		Kaswhi Albert	egri egyházmegyes	
9.	1479. I. 23.	Paksi László	pécsi egyházmegyes laikusok	Ludovicus de Sancto Geminiano scriptor apostolicus írta be nevüket
10.		Margit, László neje		
11.		Paksi Pál		
12.		Anna, Pál neje		
13.		Paksi Miklós		
14.		Julianna, Miklós neje		
15.		Paksi Imre		
16.		Paksi Albert		
17.		Paksi Lajos		
18.		Mesztegyői Szerecsen György		
19.		Zsófia, György neje		
20.	Paksi Hedvig			
21.	1479. IV. 9.	Tordai Polgár Tamás	erdélyi egyházmegyes áldozópap	
22.	1479. XII. 27.	János	stanai áldozópap	
23.	1480. I. 8.	Marcali Benedek	nicopolisi püspök, egri segédpüspök	manu propria me subscripsi
24.	1480. I. 15.	Faber Márton	medgyesi polgár	
25.		Valdhidai Schuler György	erdélyi laikus	
26.	1480. V. 15.	Latiscozai Antal	Szentlélek-rendi szerzetes	

Nr.	Dátum	Név	Javadalom/státus	Egyéb
27.	1480	Frangepán Dorottya	Blagai János gróf özvegye	
28.	1481	Erdélyi András	áldozópap, a trienti egyházmegyes Bisenello plébánosa	
29.		Magyarországi Szláv másnéven Rác Péter	esztergomi egyházmegyes laikus	
30.	1482. II. 6.	Bozskovici és Feketehegyi László	veszprémi nagyprépost	
31.	1482. V. 13.	Fábián	áldozópap, a zágrábi egyházmegyes Szt. István király-egyház prebendáriusa	Alfonsus de Pinyan penitenciárius írta be nevét
32.		Magyar Barnabás	pécsvárdi bencés szerzetes	
33.		Zágrábi Tamás	zágrábi egyházmegyes laikusok	Alfonsus de Pinyan penitenciárius írta be nevüket
34.		Anett, Tamás neje		
35.		1482. V. 16.		
36.		János neje		
37.	Farkas Pál			
38.		Bálint, János fia	a tibolti Szt. Katalin-templom plébánosa	
39.		Szencsei Fábián	áldozópap, zágrábi kanonok	
40.	1482. V. 17.	Marócsai Miklós	zágrábi egyházmegyes áldozópap	
41.		János	csázmái főesperes	
42.		Rojcsai György	zágrábi egyházmegyes laikus	
43.		Szencsei István	zágrábi egyházmegyes áldozópap	
44.		Bychai Orbán fia Pál	zágrábi kanonok	
45.		Atinai Lőrinc	zágrábi egyházmegyes áldozópap	
46.		Szelesi Kelemen		
47.	1482. VI. 21.	(Alattyáni) Miklós	sebastei püspök, váradi segédpüspök	Ludovicus de Sancto Geminiano scriptor apostolicus írta be nevüket
48.		Rozvágyi Simon	csanádi kanonok és főesperes	
49.		Pécsi Jakab	kolozsvári plébános, decretorum doctor	
50.		Dénes	váradi örkanonok	
51.		Erdődi (Bakóc) Tamás	titeli prépost, királyi titkár	
52.		Sánkfalvi Antal	váci kanonok	

Nr.	Dátum	Név	Javadalom/státus	Egyéb
53.	1482. VI. 22.	Filipec János	váradai püspök	in hunc librum manu propria subscripsi
54.		Pál, Imre fia	erdélyi prépost, a földvári apátság kommendátora, apostoli főjegyző	propria mea manu me inscripsi
55.	1482. VII. 11.	Csobádi Magyar János	laikus	meque manu aliena inscribi feci, quia ego scribere nes- ciebam
56.	1482	Güssingi Lakatos Kristóf	laikusok	
57.		Dorottya, Kristóf neje		
58.		Medgyesi János	bencés szerzetesek	
59.		Ebersdorfi Farkas		
60.		Pozsonyi Szécsi Mihály	laikusok	
61.		Mihály neje		
62.		Szécsi György		
63.	György neje			
64.	1485. II. 21.	Selmecbányai Kewsch Egyed	laikusok	Schonoviai Péter körmöcbányai kápornaigazgató írta be nevüket
65.		Katalin, Egyed neje		
66.	1485. V. 10.	Vetési Albert	veszprémi püspök, királynéi kancellár	nunciusa írta be nevét
67.	1487. III. 29.	Bocskai Péter	szlavón vicebán	ügyvéd írta be nevét
68.		Margit, Péter neje	laikus	
69.	1487. V. 16.	Dombrói Mátyás	zágrábi kanonok	meque manu propria subscripsi
70.		Dombrói Lukács		meque manu propria inscripsi
71.	1489. IV. 13.	Szebeni Mátyás	esztergomi egyházme- gyés klerikus	

Rövidítések

Források

- APA Reg. Suppl. Archivio della Penitenzieria Apostolica (Roma), Registra Supplicationum
- ASR Arch. SS, Istr. Not. Archivio di Stato di Roma, Archivio dell'Ospedale di Santo Spirito, Istromenti, Atti del Notaio
- ASV Archivio Segreto Vaticano (Città del Vaticano)
- ASV Cam. Ap. Div. ASV Camera Apostolica, Diversa Cameralia
Cam.
- ASV Cam. Ap. Libr. ASV Camera Apostolica, Libri formatarum
fomat.
- ASV Reg. Suppl. ASV Registra Supplicationum
- BISTICCI 1859 Vite di uomini illustri del secolo XV scritte da Vespasiano da Bisticci, stampate la prima volta da Angelo Mai e nuovamente da Adolfo Bartoli. Firenze, 1859.
- BUNYITAY 1889 BUNYITAY Vince: A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. (Monumenta Vaticana Hungariae I/5), Budapest, 1889. [Reprint: 2000]
- BURCKARD 1906–1913 Johannes Burckardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI, a cura di Enrico Celani, I–II. (Rerum Italicarum Scriptores, nuova edizione 32/1) Città di Castello, 1906–1913.
- CALEFFINI 2006 CALEFFINI, Ugo: Croniche 1471–1494. A cura di Teresa Bacchi, Maria Giovanna Galli. (Serie Monumenti, vol. 18.) Ferrara, 2006.
- CAMERALIA Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I. (Obligaciones, Solutiones), II. (Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. part., Legationes, Varia, Taxae). Szerk. † Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10) Budapest–Róma, 2014.
- FÜGEDI 1976 Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Fügedi Erik. Budapest, 1976.
- JANUS 1987 Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Budapest, 1987.
- LAKATOS 2018 Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. Feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Lakatos Bálint. (Collectanea Vaticana Hungariae I/16) Budapest–Róma, 2018.
- MDE Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. I–IV. Szerk. Nagy Iván–B. Nyáry Albert: (Monumenta Hungariae Historica IV. Acta Extera–Diplomáciai emlékek) Budapest, 1875–1878.

- MV Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár, series I, tom. I–VI, Budapestini, 1887–1891.
- PIUSZ PÁPA II. Piusz pápa feljegyzései, I–II. Ford. Bellus Ibolya, Boronkai Iván, (Történelmi források II.) Budapest, 2001.

Feldolgozások

- D'AGOSTINI 1995 D'AGOSTINI, Alessandra: Palazzo Schifanoia. In: Ferrara nel Medioevo. Topografia storica e archeologica urbana. A cura di Anna Maria Visser Travagli. Ferrara, 1995. 93–97.
- AIT-ESCH 1993 AIT, Ivana – ESCH, Arnold: Aspettando l'Anno Santo. Fornitura di vino e gestione di taverne nella Roma del 1475. *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 73. (1993) 387–417.
- ALBENSE 2014 ALBENSE, Massimiliano di: Pannartz, Arnold. In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 80 (2014) (=http://www.treccani.it/enciclopedia/arnold-pannartz_%28Dizionario-Biografico%29/-utolsó%20letöltés:2019.06.15.)
- ANDERSON 1993 ANDERSON, Matthew Smith: The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919. London–New York 1993.
- ANDRIĆ 2015 ANDRIĆ, Stanko: Od Iloka do Rima: talijansko putovanje Nikole Iločkoga. *Hrvatska Revij*, 15. (2015) 54–61.
- BALOGH 1985 BALOGH Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, 1985.
- BANFI 1939 BANFI, FLORIO: Fra Giorgio Settecastelli O. P. detto Georgius de Hungaria. *Memorie Domenicane* 3. (1939) 130–141, 202–209.
- BANFI 1941 BANFI, Florio: Romei ungheresi del giubileo del 1475 (Niccolò Ujlaki re de Bosnia in un affresco nell' Ospedale di Santo Spirito dell' Urbe). *Corvina* (NS) 4. (1941) 499–512.
- BANFI 1961 BANFI, Florio: La lapide sepolcrale di Giovanni de Lazo assertore di Roma „patria commune”. Roma, 1961.
- BANFI 2005 BANFI, Florio: Magyar emlékek Itáliában. Bővített, átdolgozott kiadás. Szerk. Kovács Zsuzsa és Sárközy Péter, Szeged, 2005.
- BARBIER 2006 BARBIER, Frédéric: A könyv története. Budapest, 2006.
- BIRNBAUM 1981 BIRNBAUM, Marianna D.: Janus Pannonius. Poet and Politician. Zagreb, 1981.
- BODA 2000 A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Szerk. Boda Miklós et al. Pécs, 2000.
- CAMPBELL 1997 CAMPBELL, Stephen J.: Cosmè Tura of Ferrara. Style, Politics and the Renaissance City, 1450–1495. New Haven–London, 1997.
- COVINI-FIGLIULO–
LAZZARINI-SENATORE
2015 COVINI, Nadia – FIGLIULO, Bruno – LAZZARINI, Isabella – SENATORE, Francesco: Pratiche e norme di comportamento nella diplomazia italiana: I carteggi di Napoli, Firenze, Milano, Mantova e Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo. In: De L'Ambassadeur. Les écrits

- relatifs a l'ambassadeur et à l'art de négociier du Moyen g au début du XIX^esiècle, eds. Stefano Andretta, Stéphane Péquignot et Jean-Claude Waquet, (Collection de l'École française de Rome 504), Rome, 2015. 113–162.
- CSUKOVITS 2003 CSUKOVITS Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523). *Századok* 134. (2000) 211–244.
- CSUKOVITS 2003 CSUKOVITS Enikő: Középkori magyar zarándokok. (História Könyvtár Monográfiák 20) Budapest, 2003.
- FEDELES 2008 FEDELES Tamás: „Bosniae...Rex...Apostolorum limina visit”. Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata. *Történelmi Szemle* 50. (2008) 461–478.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. In: A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyházmegye története I.) 109–154.
- FEDELES 2013 FEDELES Tamás: Ördögi sugallattól vezérelve. Egy 15. századi gyilkosság nyomában. *Századok* 147. (2013) 433–456.
- FEDELES 2015 FEDELES Tamás: „Isten nevében utazunk”. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs, 2015.
- FEDELES 2017a FEDELES Tamás: Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás kezdetén. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs, 2017. 51–104.
- FEDELES 2017b FEDELES Tamás: Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Pécs–Budapest, 2017. 135–168.
- FEDELES 2018a FEDELES Tamás: „Ad omnes sacros ordines promoveri”. Győri egyházmegyések római szentelési ügyei a késő középkorban. *Arrabona* 53–56. (2015–2018) 77–144.
- FEDELES 2018b FEDELES Tamás: Mátyás seregéből az Úr szolgálatába. Esettanulmány az Apostoli Penitenciária klerikusszentelésekben játszott szerepéhez Mátyás király korában. *Pontes* 1. (2018) 95–114.
- FEDELES 2019a FEDELES Tamás: A Magyar Királyság diplomáciai képviselője a Szentszéknél Mátyás király korában. In: Mátyás király és az Egyház. Szerk. Fedeles Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) Pécs, 2019. 35–54.
- FEDELES 2019b FEDELES Tamás: A magyar medievisztika egy kevésbé ismert forrása. A Libri formatarum és bejegyzései. In: Laborator Assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk. Somorjai Ádám, Somorjai Gabi. Budapest, 2019. 149–166.
- FEDELES s.a FEDELES Tamás: „si sint bene litterati”. Adalékok a Mátyás-kori klerikus műveltségéhez. (sajtó alatt)
- FRANKÓI 1893 FRANKÓI Vilmos: A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. *Katholikus Szemle* 7. (1893) 169–195.

- FRAKNÓI 1898 FRAKNÓI Vilmos: Karai László budai prépost. A könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. Budapest, 1898.
- FRAKNÓI 1901–1903 FRAKNÓI Vilmos, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. I–III. Budapest, 1901–1903.
- FRENZ 1986 FRENZ, Thomas: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527) (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 63) Tübingen, 1986.
- GREGOROVIVS 1870 GREGOROVIVS, Ferdinand: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Vom V. bis zum XVI. Jahrhundert. Bd. VII. Stuttgart, 1870.
- GULINELLI–VISSER
TRAVAGLI 1995 GULINELLI, MARIA TERESA–VISSER TRAVAGLI, ANNA MARIA: Palazzo Paradiso. In: Ferrara nel Medioevo. Topografia storica e archeologica urbana. A cura di Anna Maria Visser Travagli. Ferrara, 1995. 98–111.
- HARASZTI SZABÓ–
KELÉNYI 2019 HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.) Budapest, 2019.
- HORVÁTH 1935 HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megoszlása. (A Magyar Szemle Könyvei XII) Budapest, 1935.
- HORVÁTH 2019 HORVÁTH Terézia: A vasvári káptalan prépostjai a Mátyás-korban. In: Mátyás király és az Egyház. Szerk. Fedeles Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) Pécs, 2019. 103–114.
- HUSZTI 1931 HUSZTI József: Janus Pannonius. Pécs, 1931.
- JANKOVITS 2012 JANKOVITS László: Nobilis Ingenio. Janus Pannonius költészete. Arad, 2012.
- KARLINSZKY 2019 KARLINSZKY Balázs: Származás és mobilitás a veszprémi székeskáptalanban 1448–1526 között. In: Mátyás király és az Egyház. Szerk. Fedeles Tamás. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.) Pécs, 2019. 139–202.
- KÖBLÖS 1994 KÖBLÖS József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest, 1994.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002.
- KUBINYI 1999 KUBINYI András: Magyarok a késő-középkori Rómában. *Studia Miskolciensia* 3. (1999) 83–91.
- V. KOVÁCS 1987 V. KOVÁCS Sándor: Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban. „Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban: Lászlai János latin versei”. In: Uő: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Budapest, 1987. 396–437.
- KRIZKÓ 1887 KRIZKÓ Pál: A körmöcbányai vártemplom helyreállításának története. Budapest, 1887.
- KUBINYI 2001 KUBINYI András: Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Budapest, 2001.

- LAKATOS 2017 LAKATOS Bálint: Ordo Regum. Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. (Collectanea Vaticana Hungariae I/ 15.) Budapest–Róma, 2017. 137–172.
- LAZZARINI 2015 LAZZARINI, Isabella: Communication and Conflict. Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350–1520. Oxford, 2015.
- MATTINGLY 1955 MATTINGLY, Garrett: Renaissance Diplomacy. New York, 1955.
- MOLNÁR 2016 MOLNÁR, Antal: L'ospizio degli Ungari presso la Basilica di San Pietro. In: Quando la Fabbrica costruì San Pietro. Un cantiere di lavoro, di pietà cristiana e di umanità XVI–XIX secolo. a cura di Assunta Di Sante, Simona Turriziani. Roma, 2016. 393–412.
- MOLNÁR 2017 MOLNÁR, Antal: Una struttura imperfetta: le istituzioni religiose ungheresi a Roma (secoli XI–XVIII). In: Molnár, Antal – Pizzorusso, Giovanni – Sanfilippo, Matteo (eds.): Chiese e nationes a Roma: dalla Scandinavia ai Balcani: Secoli XV–XVIII. Roma, 2017. 117–131.
- MONAY 1956 MONAY Ferenc: Római magyar gyóntatók. Róma. 1956.
- NEMES 2017a NEMES Gábor: Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar történeti kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Budapest–Róma, 2017. 107–136.
- NEMES 2017b NEMES Gábor: Sopron–Róma: Adalékok Sopron város középkori egyháztörténetéhez. *Egyháztörténeti Szemle* 71. (2017) 259–268.
- PINELLI 2007 ROMA del Rinascimento. A cura di Antonio Pinelli, Bari, 2007.
- QUELLER 1967 QUELLER, Donald E.: The Office of Ambassador in the Middle Ages. Princeton, New Jersey, 1967.
- REHBERG 2007 REHBERG, Andreas: L'affluenza di ordinandi a Roma alla vigilia della riforma luterana. In: Florence Alazard and Frank la Brasca (eds): La papauté à la Renaissance. Paris, 2007. 167–249.
- REPERTORIUM Repertorium officiorum Romanae curiae. Bearb. v. Thomas Frenz. (<http://www.phil.uni-passau.de/lehrstuehle-und-professuren/emeriti/histhw/forschung/orc/>). (letöltés: 2019. 03. 14.)
- ROMANI 1948 ROMANI, Mario: Pellegrini e viaggiatori nell'economica di Roma dal XIV al XVII secolo. Milano, 1948.
- SALONEN–HANSKA 2016 SALONEN, Kirsi–HANSKA, Jussi: Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471. (Church, Faith and Culture in the Medieval West) London–New York, 2016.
- SÁRKÖZY 2015 SÁRKÖZY Péter: Lászlai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo-templomban. In: Uő: Itália vonzásában. Esszék, tanulmányok. Budapest, 2015².
- SÁRKÖZY 2017 SÁRKÖZY Péter: Roma est Patria omnium fuitque. A római Szent István Körtemplom magyar emlékei. Budapest, 2017.

- SCHMITZ 1894 SCHMITZ, Ludwig: Die Libri Formatarum der Camera Apostolica. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 8. (1894) 451-472.
- SCHWARZ 2013 SCHWARZ, Bridige: Kurienuiversität und stadtrömische Universität von ca. 1300 bis 1471. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, 46.) Leiden-Boston, 2013.
- SZOVÁK 2008 SZOVÁK, Kornél: A Hungarian Humanist in Rome. In: Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (sec. 15-20). Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell'Archivio Segreto Vaticano (a cura di Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Péter Tusor; Collectanea Vaticana Hungariae I/4), Budapest-Roma, 2008. 11-21.
- C. TÓTH 2015 C. TÓTH Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. Rész. A sasadi tizedper 1452-1465 közötti „krónikája”. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) Budapest, 2015.
- C. TÓTH et alii 2016 C. TÓTH Norbert-HORVÁTH Richárd-NEUMANN Tibor-PÁLOSFALVI Tamás: Magyarország világi archontológiája. 1458-1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2016.
- VERESS 1941 VERESS Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve es iratai 1221-1864. Budapest, 1941.
- WEINRICH 1998 WEINRICH, Lorenz: Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404-1579). (Berliner Historische Studien 30, Ordensstudien XII) Berlin, 1998.

A kötet szerzői

BALATONYI JUDIT	egyetemi tanársegéd, PTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék
BENE KRISZTIÁN	egyetemi docens, a PTE BTK Romanisztika Intézet és a Francia Tanszék vezetője
FEDELES TAMÁS	egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet; tudományos főmunkatárs MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
GRÜLL TIBOR	egyetemi tanár, tanszékvezető, PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék
KÉRI KATALIN	egyetemi tanár, PTE BTK Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék
LÁNG ANDRÁS	egyetemi docens, PTE BTK Fejlődés- és Klinikai Pszichológia Tanszék
MACZELKA CSABA	egyetemi adjunktus, PTE BTK Angol Irodalom és Kultúra Tanszék
MEKIS D. JÁNOS	egyetemi docens, PTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék
POLYÁK GÁBOR	egyetemi docens, PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

ISBN (nyomtatott) 978 963 429 403 0
ISBN (digitális) 978 963 429 404 7

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Kari Tudományos Diákköri Tanács
Előkészítés: Kronosz Kiadói Kft.
Nyomdai munkálatok: Virágmandula Kft.